

Capítol 7

El poder polític

Encara que cínica, la màxima lapidària «Siempre la lengua fue compañera del imperio» té un valor heurístic que no sabríem negar.

Lluís V. Aracil

7.1 L'Estat contemporani

Sembla registrat immemorialment el fet que els éssers humans en societat s'organitzen implícitament o explícita en base a alguna forma d'autoritat que reguli certs aspectes de la vida pública o fins i tot privada, tot facilitant així la superació que per a la unitat grupal d'actuació representa l'existència de les ments individuals. Ja sigui per la força o de manera espontània, el cert és que l'existència d'algú que digui el que cal fer o que decideixi entre les possibles alternatives existents és un fet consubstancial de l'organització social humana. L'alta influència que damunt del col·lectiu pot arribar a exercir la persona o persones que detentin l'autoritat, juntament amb els honors i reconeixement social que habitualment s'associen amb la posició, poden explicar adequadament que l'obtenció de l'autoritat política sigui font de conflictes —sovint fins i tot extremament violents— entre les persones i els grups socials que malden per poder ocupar-la. Tot i que al llarg de la història les concepcions del poder polític han sofert canvis fonamentals i fins i tot s'han registrat ideologies explícitament en contra, el fet és que contemporàniament l'Estat —la forma en què majoritàriament es dona avui aquest fenomen— intervé més que mai en la vida de les comunitats humanes i hi exerceix una influència altament considerable. Com veurem, el pla lingüístic no només no se n'escapa sinó que, contra el que es pugui pensar, pot ser altament controlat i determinat pel poder polític.

Tot i que no en són exclusius, els fenòmens de *poder* —que Max Weber defineix com « l'oportunitat d'un individu de fer triomfar en el si d'una relació social la seva pròpia voluntat contra totes les resistències»— i de *dominació* —«l'oportunitat de trobar persones disposades a obeir l'ordre que se'ls ha donat» segons el mateix

autor— van intrínsecament lligats amb el fenomen polític (Freund, 1986:198). Per tal com «un Estat és una comunitat humana que s'atribueix (amb èxit) el monopoli de l'ús legítim de la força física dins d'un territori donat» i que «el dret a emprar la força física s'adscriu específicament a altres institucions o individus només en la mesura en què l'Estat ho permet» (Weber, 1985:10), aquesta institució social apareix dotada d'una capacitat d'influència extraordinària sobre la vida dels humans. Les seves regulacions seran, doncs, d'obligat compliment, i la seva desobediència comportarà un sistema de càstigs que pot arribar, com sabem, en molts llocs fins a la pèrdua de la vida per part de la persona que hagi actuat en contra de la llei establerta.

Les concepcions que puguin sostenir sobre l'Estat els diferents grups socials i, en especial, els ocupants explícits de les posicions de poder, poden tenir un impacte extraordinari sobre la vida de societats senceres. El poder polític —mecanisme neutre en principi— pot portar les societats cap a unes o unes altres vicissituds històriques segons les ideologies i mentalitats dels dirigents que l'ocupin en cada moment. Pot portar cap a l'harmonia o cap a l'enfrontament social —intragrupal i/o intergrupal—, cap a un sistema d'organització econòmica o cap a un altre, cap a una estructura de repartiment del poder o cap a una altra de diferent, cap a una organització coactiva o, en canvi, participativa en l'exercici del seu poder, etc. Històricament hem passat d'una concepció autoritària i de legitimitat divina a una de democràtica i basada en el dret i en la igualtat legal dels ciutadans, i alhora d'unes institucions polítiques de base més local a unes altres de configuració supralocal i amb autoritat sobre grups humans força allunyats geogràficament i diferenciats socioculturalment. La realitat d'una humanitat organitzada avui en estats de moltes diferents dimensions però amb autoritat exclusiva sobre els territoris i les poblacions que comprenen és avui un fet innegable i habitualment d'altíssima repercussió en les representacions cognitives i els comportaments dels individus sobre els quals governen. Les fronteres polítiques —tan arbitràries i fruit de l'atzar històric com es vulgui— poden esdevenir fàcilment fronteres mentals i ser la base de la diferenciació identitària per a milions de persones, les quals poden arribar a considerar-se diferents fins i tot d'altres individus amb el mateix origen cultural però políticament inscrits en un territori de sobirania distinta.

L'augment de les possibilitats d'influència de l'Estat en la vida social s'ha anat produint en paral·lel al procés de modernització. Des del punt de vista ideològic, el racionalisme portà a la idea de «ciudadà» i a la creació d'un sistema de dret uniforme en tot el territori. Impulsà la possibilitat de lleialtat a grups socials més amplis que els locals i la creació, en molts llocs, d'una única llengua d'intercomunicació, difosa arreu del seu espai de sobirania a través de sistemes d'educació homogenis. Igualment, es van crear burocràcies i exèrcits unificats. Aquest programa de construcció de l'anomenat «estat-nació» va ser ajudat cada vegada més per les innovacions tecnològiques que van anar apareixent. Els nous sistemes de transport facilitaven la comunicació entre zones abans no gens, o molt poc, relacionades i el control centralitzat de l'administració per part de l'Estat. L'aparició posterior de nous instruments de transmissió d'informació a distància encara va facilitar més la intervenció homogènia del poder estatal sobre les societats. Paral·lelament, el moviment de la població mundial del camp cap als nuclis urbans —amb els processos

correlatius de desagregació social— va reduir la influència de les convencions socials tradicionals i, de retruc, va augmentar la de l'Estat com a conformador, en molts casos, dels sistemes de valors i de representacions de la realitat.

7.2 La intervenció social de l'Estat

Amb la visió de l'estat com un ens al servei teòric de la comunitat que representa aquesta institució —ja sigui conformada democràticament o autoritàriament— ha augmentat el nombre de les seves funcions i de les seves intervencions socials. L'estat contemporani regula i intervé —en més o menys grau segons els casos— en l'economia, en l'educació, en la sanitat, en el transport, en la comunicació audiovisual, en el medi ambient, en l'art i la cultura, en la recerca científica, en l'habitatge, etc. Cap àmbit de la vida pública, de fet, queda exclòs teòricament de la possible intervenció i/o regulació estatal. Pel que fa concretament al pla lingüístic, l'impacte del poder polític constituït es realitza en un doble nivell, directament i indirectament. En tant que autoritat que exigeix el compliment obligatori de les seves disposicions, la declaració —explícita o implícita— de «llengua oficial» comportarà per a la varietat —o varietats— seleccionades la seva codificació —si no estava ja realitzada anteriorment— i l'extensió del seu coneixement i ús en les funcions públiques en tot el territori que els sigui assignat. El caràcter de «llengua oficial» implica generalment per a la varietat que fa aquesta funció el seu ús com a llengua habitual de les institucions polítiques, dels aparells administratius estatals, del sistema educatiu general i obligatori per al conjunt de la població i dels mitjans de comunicació de dependència directa de què pugui disposar cada Estat en particular. Habitualment, però, fins i tot sense regulació explícita, la varietat consagrada com a «llengua oficial» tendirà a ser adoptada per a la resta de la comunicació pública de dependència no-estatal. Molt sovint, aquesta serà l'única varietat apresada de manera conscient i reflexiva pels ciutadans i l'única que els serà facilitada per a l'ús escrit i oral formal, fet que decidirà *de facto* la varietat lingüística que podrà ser usada en les comunicacions institucionalitzades globals dins de l'àmbit de sobirania de cada Estat i, molt sovint, fins i tot en les escrites de caràcter privat. Amb el temps, com veurem més endavant, les característiques lingüístiques de la varietat «oficial» poden anar essent adoptades fins i tot en la comunicació oral informal, en especial en les ciutats, on el procés d'urbanització haurà comportat la destrucció dels ecosistemes socioculturals locals i la necessitat d'adopció de noves normes comunicatives ara en el complex àmbit urbà.

Aquest augment extraordinari de la influència lingüística —directa o indirecta— del poder polític pot explicar —si més no en gran part— molts dels conflictes etnolingüístics que han anat sorgint al llarg d'aquest segle arreu del planeta. Atès que la gran majoria dels Estats actuals contenen poblacions amb importants diferències lingüístiques, l'equació «un Estat = una llengua» s'ha convertit en una font potencial d'alt conflicte civil i de difícil resolució en segons quins casos. Aquestes situacions conflictives poden ser especialment violentes quan la composició etnolingüística és tal que un dels grups és demogràficament molt superior als altres, de manera que, fins i tot amb formes democràtiques, el grup majoritari pot, de fet,

patrimonialitzar l'Estat i utilitzar-lo encara —conscientment o inconscient— per augmentar el seu domini i, doncs, la sensació de subordinació sense sortida per part dels grups demolingüísticament menors⁴³. En aquesta configuració d'asimetria etnicolingüística, aquests Estats que conteniien un clar grup majoritari que aportava el gruix principal de la població —un *Staatsvolk* com ara els anglesos, castellans o russos (Hobsbawm, 1995:10)— van poder passar de l'Antic Règim caracteritzat per la legitimació divina als sistemes polítics moderns mantenint la ficció oficial d'una *nation* culturalment i lingüísticament homogènia i avançant i aprofundint més que mai en la intervenció del poder polític respecte de la unificació de les poblacions, tant lingüística com «nacional», des del punt de vista de la categorització cognitiva col·lectiva.

Així, en especial a partir del segle XIX, molts Estats tendiran a adoptar ideologies d'unificació «nacional» —és a dir, lingüístiques i simbòliques— i promouran, a través de tots els mitjans, la uniformitat lingüística per damunt de la diversitat existent, i el «patriotisme d'Estat» per damunt de les lleialtats col·lectives tradicionals. Aquest patriotisme s'associarà, doncs, a determinades formes simbòliques —la bandera, l'himne, les institucions— de les quals formarà part també, a part el seu caràcter d'instrument de comunicació, la varietat lingüística oficial, és a dir, la *langue* o la *lengua*, en singular i amb exclusió, en la majoria dels casos, de cap altra varietat en el si d'un mateix Estat. La categoria «Estat», doncs —disfressada sovint sota rètols com «pàtria» o «nació»—, serà la base d'una nova i, en molts casos, efectiva categorització i identificació grupal. Els humans, vulguin o no vulguin, seran adscrits a una o l'altra de les institucions estatals en què s'ha anat repartint el planeta. Guerres, competicions esportives, conflictes territorials, etc., afavoriran, al costat de la difusió generalitzada de la definició oficial de la categorització de la realitat, la identificació amb l'Estat en l'àmbit de la sobirania del qual hom desenvolupa la seva existència, i podrà generar odís o simpaties envers altra gent segons la marxa de les relacions entre les respectives institucions estatals. «El simple fet d'existir durant poques dècades —dirà Hobsbawm—, menys de la durada del temps vital d'una persona, pot ser suficient per a establir si més no una identificació passiva amb un nou Estat-nació» (1991:86).

El fet que un Estat de composició multinacional s'identifiqui només amb una de les nacions etnicolingüístiques que el componen és, com he assenyalat anteriorment, una font de potencials conflictes precisament entre l'Estat i el grup etnicolingüístic majoritari que el controla, d'una banda, i els grups demogràficament menors, de l'altra. La voluntat política de l'Estat d'unificar lingüísticament i ètnicament els seus ciutadans —«Hem fet Itàlia, ara hem de fer italians» dirà Massimo d'Aze-glio— pot xocar frontalment amb les comunitats que, sovint usuàries de varietats lingüístiques pròpies estructuralment força diferents de la «llengua oficial» i amb

43. És fonamental preguntar-nos qui es beneficia i qui en surt perjudicat del monopoli per part de l'estat de la violència legítima. Cal estar atent a la dominació produïda *a través* de l'Estat (vg. Bourdieu & Wacquant, 1992:93). En aquest mateix sentit, Wallner (1980) cita Dahrendorf: «en realitat, «l'Estat» no és l'abstracció hipostatitzada del dret, sinó una institució dirigida per autèntics grups socials. Incumbència decisòria i inapel·lable de l'Estat vol dir que determinats grups s'atribueixen el dret d'assignar a tots els altres el seu lloc en la societat» (p. 232).

consciència històrica de diferenciació col·lectiva, puguin no acceptar fàcilment una política d'uniformització global. Com assenyala Hobsbawm, «la barreja del patriotisme d'Estat amb el nacionalisme no-estatal fou políticament arriscada, ja que els criteris del primer eren comprensius —és a dir, tots els ciutadans de la República Francesa— mentre que els del segon eren exclusius —només aquells ciutadans de la República Francesa que parlessin francès» (1991:93)⁴⁴. Si la història, a més, presenta aspectes d'annexió forçada al nou Estat, diferenciació també econòmica o religiosa, i a més, la política d'uniformització nacional es fa en clar detriment de les formes culturals i lingüístiques sentides com a pròpies del grup, el conflicte pot ser més llarg i agut. En aquestes circumstàncies, la politització del fet etnicolingüístic és inevitable, ja que l'Estat és l'instrument de què cal disposar si una «nacionalitat» vol esdevenir una «nació» o fins i tot si només vol protegir-se contra l'assimilació. De fet, com veurem en pròxims capítols, és en el fet d'aquesta subordinació política exercida per l'Estat sobre algunes de les poblacions que conté on trobem la causació fonamental de molts processos de substitució lingüística, que no són res més, en aquests casos, que el desplaçament cap al desús de les varietats lingüístiques tradicionals dels grups menors en favor dels estàndards oficials vehiculats per l'Estat⁴⁵. Si els intents d'oposició per part dels grups subordinats reixen en grau suficient, podem trobar llavors els processos de normalització lingüística, que cercaran la dignificació dels elements lingüístics autòctons duent a terme la corresponent estandarització de les pròpies varietats i l'adopció de la llengua autòctona com a oficial i de ple ús en la totalitat de les comunicacions de la comunitat.

7.3 L'organització política del multilingüisme

La normalització lingüística comportarà, per tant, la recuperació d'un grau important d'autogovern per part dels grups anteriorment subordinats, ja sigui pel seu accés a la completa independència política —amb la creació, doncs, d'un nou Estat— o bé per l'atorgament d'un estatut d'autonomia o reestructuració federal o confederal de l'antic Estat que pugui fer possible un nivell suficient d'autocontrol del propi ecosistema sociocultural. En aquest últim cas —normalització lingüística dins d'un Estat compartit amb altres grups— ens trobem amb la problemàtica de l'organització política del multilingüisme, fet complex i tampoc no fàcil de realitzar en

44. En contradicció amb els seus efectes interns a França mateix, la Revolució Francesa, amb els seus ideals de llibertat i fraternitat, va destruir antics privilegis i va provocar el sorgiment de noves nacions independents, amb les estandaritzacions lingüístiques corresponents: Noruega (1814), Grècia (1829), Bèlgica (1831), Romania (1861), Hongria (1867), Bulgària (1878), Albània (1913), Finlàndia (1917), Estònia (1918), Letònia (1918), Lituània (1918), Islàndia (1918), Irlanda (1921), Txeco-Eslovàquia (1918), i la Revolució Russa, amb la codificació de moltes de les llengües de la Unió Soviètica (vg. Haugen, 1966).

45. Per mitjà de l'Estat, les elits «influeixen en l'avaluació a través de la planificació de l'estatus i en la distribució a través de la planificació de l'adquisició. La planificació de l'estatus influeix en l'avaluació d'una varietat lingüística tot assignant-la a les funcions de les quals deriva la seva avaluació (...). La planificació de l'estatus és un intent de regular la *demanda* d'uns recursos verbals determinats mentre que la planificació de l'adquisició és un intent de regular la *distribució* d'aquests recursos» (Cooper, 1989:119).

molts casos però que permet una sortida més o menys digna i estable a la qüestió de la diferència numèrica entre Estats i comunitats etnicolingüístiques.

Els Estats que reconeixen un cert grau de multilingüisme oficial poden estudiar-se situant-los en un *continuum* que aniria d'un extrem de màxim reconeixement de la igualtat oficial de les diferents llengües parlades per les poblacions fins a la nul·la existència de disposicions oficials en favor de cap varietat lingüística que no fos l'única adoptada amb caràcter exclusiu per l'Estat. En el primer extrem, dins del multilingüisme igualitari trobaríem casos com els de Suïssa, Bèlgica o el Canadà, que reconeixen constitucionalment més d'una llengua oficial. Tot i trobar-se, però, en aquest extrem, l'organització del multilingüisme oficial en aquests països presenta diferències d'interès que cal destacar. Així, Suïssa i la Bèlgica actual exemplifiquen, en conjunt, una organització basada en l'anomenat principi de *territorialitat*, mentre que el Canadà, en canvi, exemplifica un sistema fonamentat en el principi de la *personalitat*.

Abans de posar-nos en l'examen de les diferències organitzatives emanades d'aquests dos principis distints de concebre el multilingüisme oficial, cal tenir present l'estructura organitzativa bàsica del poder polític en els Estats complexos. Així, mentre un model possible d'Estat és, per exemple, l'absolutament centralitzat que regia a Espanya durant el període 1939-1975 en què hi havia una font única de poder de la qual derivaven tots els altres, un model completament allunyat és el que regeix en els Estats federals en què cal diferenciar els diversos nivells de govern. Així, com a mínim, cal distingir l'espai local, amb la seva autoritat democràticament elegida i amb la seva clara jurisdicció política pròpia, de l'espai intermedi —les «províncies» canadenques o els «cantons» suïssos per exemple—, igualment amb els seus propis òrgans electius de govern i amb les seves competències dins del seu territori, i de l'espai federal, el qual és responsabilitat del govern comú, elegit per tots els ciutadans que en formen part sigui quina sigui la seva comunitat territorial i cultural. Aquesta distribució polinivellada del poder polític fa possible en molts casos, com ara veurem, l'aplicació de polítiques lingüístiques diferenciades en els diversos espais intermedis o locals, segons la distribució de les poblacions o les realitats sociolingüístiques de cada territori.

Els tres Estats esmentats com a exemple —Suïssa, Bèlgica i el Canadà— comparteixen en el nivell federal el fet de reconèixer en aquest àmbit politicoadministratiu general l'oficialitat igualitària de diverses llengües i no pas d'una de sola com en altres casos. Així, per exemple, l'alemany, el francès i l'italià són llengües oficials de la Confederació Helvètica en el nivell federal, la qual cosa implica el seu lliure ús en totes les institucions d'aquest àmbit, ja sigui per part d'un diputat al parlament o bé per part d'un ciutadà que s'adreça a un ministeri determinat. Igualment en el cas del Canadà, el francès i l'anglès són llengües amb el mateix estatus oficial en el nivell federal. La retolació, documentació i administració federal funcionen legalment tant en una llengua com en una altra. Les diferències respecte del principi de «territorialitat» o de «personalitat» semblen venir més, doncs, dels nivells intermedis. A Suïssa —o Bèlgica ara, excepte Brussel·les— cada territori té declarada, en general, una única llengua oficial que és el vehicle de la totalitat de les comunicacions oficials i, en la seva gran majoria, també de les no oficials, com a garantia de pau i d'estabilitat lingüística. Això implica, per exemple, que un ciutadà suís de llengua francesa no té el dret de ser atès en francès ni de demanar per als seus fills

ensenyament públic en francès si es troba vivint en un cantó on l'alemany és la llengua oficial territorial. Si es canvia de cantó no traspassa cap frontera estatal però sí que travessa una frontera lingüística. La igualtat rau en el fet que si el que canvia de territori és un germanòfon, per exemple, tampoc no pot esperar ser atès en alemany en un cantó de llengua oficial francesa. És, doncs, a la pràctica una juxtaposició d'unilingüismes oficials territorials amb unes institucions centrals multilingües. En el cas canadenc, en canvi, l'opció constitucional és la de garantir el lliure ús de les dues llengües en tot el territori canadenc, independentment de la província on es trobi el ciutadà. Així, en principi, els anglòfons de Quebec han de tenir, per exemple, dret a l'ensenyament en anglès mentre que també els francòfons d'Ontario han de poder tenir ensenyament en francès. A la pràctica, però, la situació al Canadà és força més complexa i les disposicions constitucionals federals xoquen de vegades amb les decisions polítiques de les províncies en els seus àmbits jurisdiccionals. De fet, el cas canadenc s'ha d'estudiar província per província, car les disparitats en la regulació lingüística poden ser realment importants entre, per exemple, la Colúmbia Britànica, Quebec o Nova Brunsvic.

Al costat dels Estats amb multilingüisme oficial igualitari suara esmentats en podem trobar d'altres que, tot i declarar-se oficialment unilingües com a tals Estats, reconeixen diferents graus d'oficialitat lingüística a diverses llengües, només però en l'àmbit territorial estricte d'aquestes. En aquest grup semblaria trobar-se, per exemple, l'Espanya actual i també Itàlia respecte de determinades zones frontereres. Espanya reconeix avui l'oficialitat del català, del gallec o del basc, però circumscrita al territori estricte de les comunitats autònomes respectives —fet que afecta, però, legalment (si més no en teoria), tant les seves administracions autonòmiques com l'anomenada «administració perifèrica» de l'Estat. En aquest model, a diferència dels basats en el multilingüisme igualitari, els ciutadans no castellanoparlants no poden adreçar-se en la seva llengua a les institucions estatals centrals i són ells, doncs, els que s'han d'adaptar a tals organismes. En el cas espanyol, on la llengua del grup demolingüísticament majoritari sí que és considerada oficial arreu sense distinció d'àrees territorials, no existeix com a tal cap principi de territorialitat exclusiva per a les llengües no castellanoparlants, les quals, doncs, no disposen d'espais unilingües propis, amb la consegüent inseguretat i inestabilitat futures per a aquestes comunitats lingüístiques. Malgrat això, els governs autonòmics estan capacitats per a regular, encara que no totalment, determinades àrees de la seva competència, com ara l'educació i l'administració intermèdia, en les quals poden declarar com a llengua principal i prioritària —si bé no pas exclusiva— el codi autòcton.

Cap a l'altre extrem del *continuum* d'organització del multilingüisme trobaríem els Estats amb molt poc o gairebé nul reconeixement de cap altre idioma que no fos el declarat oficial. La França contemporània en pot ser un exemple. Aquests casos es caracteritzen a la pràctica per una política de simple tolerància de certs usos molt minoritaris —escoles privades, classes voluntàries en horaris extralectius, etc.— o locals —en activitats folklòriques, festes tradicionals, etc. El *continuum* es tancaria amb els Estats en què no només no es reconeixeria cap mena d'ús públic sinó que l'ús de les varietats no oficials fóra explícitament perseguit i castigat, com s'ha donat el cas, per exemple, en determinades etapes històriques en el cas francès i en el cas espanyol.